

BARTÓK BÉLA TALÁLKOZÁSA ADY ENDRÉVEL

Földessy Gyula emlékének

Ady Endre és Bartók Béla művészete közt, noha két különböző közegben alkottak, igen hamar felfedezték a rokonságot. A Nyugat 1908. május 1-i számában Csáth Géza — Bartókról szólva — írja: „Hasonlít ez a fantázia-birodalom az Ady Endrééhez...” Balázs Béla 1913-ban operaszínpadra tervezett mesedramájához hívja két társszerzőül Adyt és Bartókot.¹ Jóval később Ignotus egy vitacikkében hangoztatja: „Bartóknak igenis van köze: Ady Endréhez...”²

A Bartók-zene és az Ady-poézis kompozícióba foglalt találkozása Bartók dalsorozata.

Bartók öt Ady-verset zenésített meg 1916 február—április havában: *Öt dal, énekhangra zongorakísérettel, Op. 16.* Közülük két-két szélső (1. *Három őszi könnycsepp*, 2. *Az őszi lárma* és a 4. *Egyedül a tengerrel*, 5. *Nem mehetek hozzád*) a *Vér és arany* kötetből, a közbülső pedig (3. *Az ágyam hívogat*) a *Szeretném ha szeretnének* kötetből való. — A többrészes Bartók-kompozíciók közt mindig jelentős az ötrészes formában középre exponált tétel: *Az ágyam hívogat* centrális elhelyezésével Bartók ennek az opuszának végletes halál-központú karakterét döntötte el.

Költők megzenésítése egyébként éppenséggel nem jellemzi Bartók életművét, Ady öt verse szinte egyetlen kivétel — szemben Kodály költők megzenésítésében gazdag életművével, aki Balassitól Adyig dalok hosszú füzereit alkotta meg. Azért mondjuk, hogy „szinte”, mert az öt Ady-dal mö-

¹ Pesti Színpad, 1913. nov. 16. — b. l.

² Nyugat, 1928. aug. 16. 278.

gött észrevétlenül és kiadatlanul még egy dalciklus húzódott, egy másik *Öt dal, énekhangra zongorakisérettel, Op. 15.* Közülük az 1., 2. és 5. (valószínűleg a 4. is) Gombossy Klára diákleány dilettáns költeménye, a 3. számú pedig ennek barátnőjétől, Gleiman Wandától származik. Korábban e versek némelyikének szerzőjét Balázs Bélában vélték felfedezni, a kompozíció kéziratban maradását politikai háttérrel magyarázva, pedig inkább túlságosan személyi vonatkozása miatt maradt ki Bartók nyomdába került műveinek sorából.

Az *Op. 15.* dalciklus története máig problematikus volt, részletes összefoglalását Somfai László hanglemezeizismertetőjében találhatjuk.³ Kétségtelen, hogy az *Op. 16.* lírájának feltételezett személyes vonatkozásait az *Op. 15.* valóban személyes hátterű lírája lebbenti fel. E versek lendületéből — bizonyos értelemben korrekcióiból — fakad az Ady-versek zenésítése is: „egyetlen” dalciklusában Bartók a művészetében és ezzel egyéforrt életével egészen Ady lírai egyéniségéhez testvériesül: perzselő szerelmi poézis dalosa és ugyanakkor a Halál rokona. Az Ady-versek zenésítése a több éve (1913—1915) mélységes válságba dermedt, „elnémult” zeneszerző valódi poétai hangját oldotta meg — ekkor kezdődött pályafutásának új, kivételesen egyéni színezetű, nagykonceptiójú műveket alkotó korszaka. Megkockáztathatjuk a feltevést: Ady lírája Bartókot újabb zeneszerzői kibontakozásához segítette hozzá. A kortársak tehát idejekorán, sőt idő előtt, jól érezték rá a két géniusz rokon természetére.

Bartók és Ady kapcsolata tehát több, mint öt megzenésített Ady-vers. Ezt Bartók kora tudta. De több „kézzelfogható” adat sokáig nem került elő. Az ötvenes évek derekán meglepő felfedezésre bukkantunk. Egy fontos dokumentumról, Bartók első román nyelvű leveléről, melyet 1912 januárjában román barátjához, Ioan Bușițiához intézett, 1954 nyarán szereztünk hírt.⁴ Ekkor a következőket sikerült kideríteni:

³ *Összkiadás, Vokális művek 1.*

⁴ *Bartók Béla levelei*, III. k. [1955] 73.

E levelével Bartók egyidejűleg küldi Ady *Az Illés szekerén* c. kötetét és kilenc versre felhívja Busiția figyelmét, a kötet 30, 34, 38, 43, 44, 49, 88, 106 és 115 lapján található, illetve kezdődő versekre, és köztük az elsőhöz (a 30. lapon kezdődőhöz) magyarázatot is fűz. A vers eszmei mondanivalója — a magyar, román és szláv népek testvérisége — Bartókot mélységesen megragadja és a „Petőfi és Arany óta legfiatalabb, de legjobban tisztelt költőnk” bátorságának tanújelét látja benne: „Sohasem volt még költőnk, aki ilyet le mert volna írni” — teszi hozzá nyomatékkal.⁵ A lapszámokkal jelzett versek a korabeli Ady-kötetből könnyen rekonstruálhatók (egy lapon csak egy vers kezdődik, köztük az elsőről Bartók nyilatkozik is!), e versek tehát a következők: 1. *Magyar jakobinus dala*, 2. *Magyar fa sorsa*, 3. *Mért is tettem?*, 4. *A téli Magyarország*, 5. *A magyar vigasság*, 6. *Nekünk Mohács kell*, 7. *A grófi szérűn*, 8. *Akit én csókolok*, 9. *Májusi zápor után*.

E megjelölt versek Bartóknak Ady költészete iránt megnyilvánuló érdeklődése teljesen új képét mutatják. Közülük egyik az anyaság himnusza (8.), másik a paraszti élet apoteózisa (9.), a többi (1–7.) Ady úgynevezett magyarság-versei közül való erős szociális színezettel (köztük az 1., 3., 4. és 7. a Népszavában látott napvilágot először). A felsorolt versek közt a két utolsó már abból az időből való (1908 május 1. és június 1.), amikor Bartók is megírta első valóban új kompozícióit, a 14 bagatell és a 10 könnyű zongoradarab ciklusait.

A román nyelvű levél címzettje, Ioan Busiția, belényesi gimnáziumi tanár, 1909 nyarától segítette Bartókot a bihari román falvakban végzett népdalgyűjtő útjain; vendégül látta őt, tanácsokkal, ajánlólevelekkel látta el. Bartók élete végéig hálával gondolt rá, személye — a népzenei gyűjtőmunka minden mélységével és szépségével — a magyar–román

⁵ A levél eredeti román szövegét fénymásolatban SZEGŐ JÚLIA tette közzé *Bartók Béla a népdalkutató* c. könyvében, Bukarest, 1956. 128–9.

barátság felemelő szimbóluma. A címére küldött Ady-kötet megjelölt versei ismeretében azt mondhatjuk, hogy a magyar Bartók kapcsolata a román Buşuŷiával az akkori nemzetiségi Magyarországon, a tízes évek elején, a korabeli magyarságtudat Ady-fogalmazta radikális átértelmezésére épült. Ezeket a verseket nem zenésítette meg, de mondanivalójukat egész életművével vállalja. A megzenésített és utóbb Reinitz Bélának ajánlott öt Ady-vers az érzelmi életébe világított bele; ez a további kilenc vers Bartók tudatvilágát reprezentálja fényesen.

A hetvenes évek elejéig tehát mindössze 5 megzenésített és 9 kijelölt verset, összesen 14 verset ismertünk, amely Bartókra bizonyíthatólag hatott. Ekkor azonban ez a szám váratlanul több mint tízszeresére ugrott.

A budapesti Bartók Archívumban őrzik Bartók hagyatékának könyvanyagát is — egész életében olvasott, szeretett, kapott és őrzött könyvei töredékükben is megragadó együttesét. A Bartók-bibliotékában kilenc Ady-kötet található: hét verses kötet, egy novellás kötet és egy esszégyűjtemény. E kötetek zöme erősen jelzett: magán viseli Bartók érdeklődésének erős nyomát. Ennyi ceruzahúzás egyetlen más szerző műveiben sem található, egyetlen más szerzőt sem méltatott ekkora figyelemre. Bartók találkozása Adyval lényegében itt, Bartók könyvei közt érhető tetten; piros, kék, fekete ceruzavonások, aláhúzások, egyéb kiemelések, széljegyzetek sokaságával is lemérhető.

Az eredetileg fűzött köteteket utólag — amikor már a mélyebb búvárlásokra nem került sor — egységesen bekötették. (Két kötetet a lelkiismeretlen könyvkötő egymásba kötött: *A Minden-Titkok versei* c. kötet 1–1 szélső ív kivételével *A Magunk szerelme* c. kötet íveit tartalmazza és viszont.) Az *Új versek* c. kötet második kiadás. A *Vér és arany* kötetben jelöletlenek azok a versek, amelyeket megzenésített! Az *Illés szekerén* kötetben jelöletlenek azok a versek, amelyeket a levele szerint kölcsönzött kötetben feltételezhetőleg meg is jelölt! *A Magunk szerelme* és a *Ki látott engem?* kötet-

ben semmiféle jelölés nincs! Az *Így is történhetik* c. novellás kötetben sincs jelölés, a *Vallomások és tanulmányok* egyes írásait viszont — a ceruzás jelek szerint — Bartók nagy figyelemmel olvasta. A *Szeretném, ha szeretnének* c. kötet, közel félszáz jelöléssel, a leggazdagabban dokumentálható Ady-verskötet.

De vegyük sorba Bartók könyvtárának Ady-köteteit, jelölt jellegzetességeikkel, megjegyzéseikkel, kiemeléseikkel. Mi mindent olvashatunk ki belőlük?

Az *Új versek* második kiadása 1909-ben jelent meg. Bizonyos, hogy Bartók az első kiadás időpontjában (1906. február) még nem találkozott Ady költészetével. Egyes művészeti kérdésekben konzervatív világszemléletét az 1905 nyarán Párizsból írt leveleiből látjuk, ettől 1906 elején — Ady első *modern* verseskötetének megjelenése időpontjában — még alig-ha távolodott el. 1909 karácsonyán azonban második párizsi útja fordulópontot jelez; ekkor már tudnia kellett Adyról; író és festő barátai révén ismernie kellett Ady verseit. Ekkor mélyedt el — retrospektíve — az *Új versek* ciklusaiba is. Bartókot ekkor — ceruzajelzései szerint — a kötet 67 verse közül a következő 28 vers ragadta meg:

A „Léda asszony zsoltárai”-ból: 1. *Mert engem szeretsz*, 2. *A könnyek asszonya*, 3. *Félig csókolt csók*, 4. *Tüzes seb vagyok*, 5. *Léda a hajón*, 6. *A Léda szíve*, 7. *Vén faun üzenete*, 8. *Várnak rádék Délen*. „A magyar Ugaron”-ból: 9. *A Hortobágy poétája*, 10. *Ének a porban*, 11. *Lelkek a pályván*, 12. *Korán jöttem ide*, 13. *A krisztusok mártírja*, 14. *A lelkek temetője*, 15. *A magyar ugaron*. „A daloló Páris”-ból: 16. *Egy párisi hajnalon*, 17. *Jehan Rictus strófáiból*, 18. *A Gare de l'Est-en*, 19. *Paul Verlaine álma*, 20. *A Szajna partján*. A „Szűz ormok vándorá”-ból: 21. *Szívek messze egymástól*, 22. *A csókok átka*, 28. *Midász király sarja*, 24. *Búgnak a tárnák*, 25. *Harc a Nagyúrral*, 26. *A kezek bábja*, 27. *Vörös szekér a tengeren*, 28. *Új vizeken járok*.

E kiemelt verseket Bartók a megfelelő lap felső szegélyén átlós ceruzavonásokkal jelölte pirosan. A piros mellett párhuzamos kék ceruzavonás talán második olvasást, további szelektálást jelent (1., 3., 4.). Kétszer pirossal jelzett vers is akad (2.). A kötet erősen kiemelt versét (8.) egy függőleges kék vonallal végig jelölte. A fő hely azonban e versek közt az *Ének a porban* c. költeményt illeti (baloldalt két függőleges vonal végig, egy erősebb kék és egy gyengébb piros).

Ady második modern verskötete, a *Vér és arany*, mindössze 7 jelölést tartalmaz, további 4 vers (jelöletlenül) a megzenésítettekéből való, további 1 versre pedig egy későbbi kötet jelölése utal vissza. Ez a tizenkét vers a kötet 119 verséből édeskevés, ehhez azonban két megjegyzésünk van: először is ez a kötet valószínűleg második példány, feltételezhető egy elveszett első példány, amely sok más jelölés mellett a megzenésített versek jelöléseit is tartalmazta; másodszer pedig ez a néhány jelölés minőségileg új elemeket tartalmaz, egyes verssorok aláhúzását, egész verstextusok átfogását, sőt — horribile dictu — egy verssor korrekcióját is!

„A Halál rokona” ciklusból Bartók *Az anyám és én* c. vers utolsó strófáját jelöli: „Én kergettem a vénségbe: / Nem jár tőle olyan távol / Senki, mint torz-életével / Az ő szomorú fia.”

„A magyar Messiások” ciklusból a *Fölszállott a páva* c. vers első (és ismétléskor utolsó) strófája első sorát írta át Bartók a népi változat szerint. Ady szövege: „Fölszállott a páva a vármegye-házra . . .” Bartók változata: „Fölszállott a páva vármegye házára . . .” Ugyanebben a ciklusban *A magyar Messiások* második strófájában a következő két sort húzta alá: „. . . S üdve nincs a keresztnek. / Mert semmit se tehettek . . .”

„Az ős Kaján” ciklusban is két verset jelöl: a *Bolyongás Azur-országban* utolsó strófája két sorát húzta alá: „Óh. Élet, milyen nagy és szép / Minden tájad, melyet el nem értünk.” *Az alvó csók-palota* c. vers címe mellett kérdőjelet látunk.

„A Holnap elébe” ciklusban is két verset exponál, méghozzá a legbonyolultabbakból. Az *elbocsátott légió* az álmaitól, így azok versbefoglalásaitól is eltávolodó költőt idézi. Utolsó strófája, Bartók aláhúzott sorával, egészében így hangzik: „Hajrá, én vitéz katonáim, / *Olyan mindegy az, ki a gazda.* / Harcoljatok avval, ki harcot akar / S hagyjátok el a harctalant, / Föl, föl, föl a magasba.” A másik vers: *A Holnap elébe*. Két első strófája jelölt (margón függőleges vonallal), ezenkívül több, aláhúzott sor is utal Bartók érdeklődésének súlypontjaira. Ahhoz, hogy Bartók kiemelései értelmet kapjanak, az egész verset idézni kell:

„Állj meg!” Ordít utánam az éjben

Cafra sereggel a Tegnap.

„Állj meg!” És én megyek, megyek.

„Állj meg!” Vágok a sűrű bozótnak,
Holdnak, pokolnak, fellegeknek
És egyedül és egyedül.

Vár, vár: futok a Holnap elébe.
Apám, anyám, papok és bárdok,

Nem kelletek, nem kelletek.

Ősök, árnyak, tegnapi legények,
Testvéreim vérben és kupában:
Undok Tegnap, maradjatok.

Megyek a bús, nagyszerű Sötétnek.

„Állj meg!” Nem. Elöttem a Holnap,

Engem vár, engem, rohanok.

E legerőteljesebben jelölt vers mellett végezetül a *Sírni, sírni*, *sírni* c. vers jelöletlensége is fontos. Bartók *A Minden Titkok versei* c. kötetben erre a versre visszautal, amikor az ott szereplő *Egy templom-alapító álma* c. vers végéhez ezt a megjegyzést fűzi:

Lásd: *Sírni, sírni* (Vér és arany)

Bartóknak ez a megjegyzése különös figyelemre méltó, mert szemünkben az Ady költészetében való benneélés dokumentum erejű bizonyítéka. Jól illusztrálja Ady motívumköreinek érzékelését, az Ady-élményvilág asszociációrendszerének felismerését.

A Bartók könyvtárában ma fellelhető *Az Illés szekerén* kötet vajon azonos-e azzal a példánnyal, amit Bartók 1912 januárjában Ioan Bușițianak küldött el és amelyről azt írta akkor: „Néhány hónapig nem lesz szükségem a könyvre” — tehát amelyet Bușițiától visszavárt?!

A kilenc vers mindenesetre jelöletlen. A levelében lapszámokkal megadott merész versek iránti vonzalmának itt nyom sincs. E kötet 109 verse közül mindössze három másikat jelöl: *Egy harci Jézus-Mária, Új könyvem fedelére, A verselő asszonyok*. (Az első vers jelölése nagy kék kereszt a margón, amelynek vízszintes szára az első strófa 3. és 4. sora közé ékelődik.) További három versre egészen kivételesen a tartalomjegyzékben hívja fel Bartók a figyelmet, lapszám szerint: *Gonoszak a halottak, Én kifelé megyek, s végül: Májusi zápor után*. Ez az utóbbi egyben a levélbeli jelölések egyikével azonos, a kétféle összeállítás egyetlen találkozási pontja.

Ennyi, és nem több. (Öt új jelölés.)

Ady soron következő két kötetének gazdagon jelölt anyaga azonban bőségesen kárpótol bennünket mindenért.

A Szeretném, ha szeretnének — Ady negyedik modern verskötetete — 1909 december közepén jelent meg. Az új művészi áramlatokban élő, immár „modern” Bartók ekkor ment másodszor Párizsba, ahol Berény Róberttel barátkozott, a „Nyolcak” (leendő) progresszív festőcsoport sokoldalú művészeivel — az *Új képek* címen Budapesten rendezendő kiállítás előestéjén! A magyar fővárosban javában dúlt a harc Bartók körül: 1909. november 22-én mutatták be *II. zenekari szvitjét*

a filharmonikusok („varangyok fetrengése, kígyók és más undok hüllők csúszása, kúszása a nyirkos, penészes köveken” — az ilyen és ehhez hasonló kritikák ideje járta), időben egészen közel ehhez a szimfonikus megjelenéshez, alig néhány nap múlva, november 27-én mutatkozik be Ady Endre először a budapesti közönség előtt. Földessy Gyulától tudjuk:

„... Ady, ha akarta és kedve volt hozzá, úgy tudott felolvasni, mint senki más. Az 1909 novemberi Royal-beli estélyén *Az dgyam hivogat* c. költeményét olyan tökéletes frazírozással és mimikával mondta el, hogy a valaha hallott versszavazatok között ennél elragadóbb előadást sohasem élveztem.”⁶

Ott volt-e Bartók ezen az előadáson? Itt látta-e Adyt először? Semmi bizonyíték sincs erre, de bizonyos, hogy ezekben az időkben kellett találkoznia Ady költészetével. Ekkor már (ezt pontosan tudjuk) 436 publikált vers hirdette Ady varázslatos lírai talentumát. A *Szeretném, ha szeretnének* kötet Bartók könyvtárában — 47 versjelöléssel — a nagy muzsikussal kivételesen elmélyedő érdeklődésének, megragadottságának leghitelesebb bizonyítéka. Ez a kötet, kilenc versciklusának bonyolult rendjével, Bartók érdeklődésének teljes skáláját őrzi. Válogatása ezúttal a következő versekre esett:

1. *Prológus-vers* („Sem utódja, sem boldog őse...”). Az „Esze Tamás komája” ciklusból: 2. *A Dál-kisasszonyok násza*, 3. *Hajó a ködben*, 4. *A föl-földobott kő*. A „Két szent vitorlás” ciklusból: 5. *Elfogyni az ölelésben*, 6. *Hiába hideg a Hold*, 7. *Séta bölcső-helyem körül*. „A vén komornyik” ciklusból: 8. *Északi ember vagyok*, 9. *Betemetik a tavat*, 10. *Zúg-zeng a jégcimbalom*, 11. *Megint Páris felé*, 12. *Bolond, halálos éj*, 13. *Budapest éjszakája szól*, 14. *Kisvárosok őszi vasárnapjai*. „A harcunkat megharcoltuk” ciklusból: 15. *Akarom tisztán lássatok*, 16. *A tenger ákombákoma*, 17. *Aki helyemre áll*, 18. *Hosszú az erdő*, 19. *Az elsőség jósága*. „A Hágár oltára” ciklusból: 20.

⁶ FÖLDESSY GYULA: *Újabb Ady-tanulmányok*. (Berlin, 1927. L. Voggenreiter Verlag, Magyar Osztály), 82. (Az *Ady-élmények* c. tanulmányból).

Fehér lány virág-kezzei, 21. *A tízéves Éva*, 22. *A Hágár oltára*, 23. *Kató a misén*. — Meg kell jegyeznünk, nem elég világos, hogy Bartók egy kérdőjele 24a. *A Lóri csókja* c. vers végéhez, vagy a soron következő 24b. *Elindult egy leány* c. vers elejéhez tartozik-e? — „A Jövendő fehérei” ciklusból: 25. *A könyvek haszna*, 26. *Másokért halunk meg*, 27. *Proletár fiú verse*, 28. *Menekülés úri viharból*. Az „Áldott falusi köd” ciklusból: 29. *Fedjük be a rózsát*, 30. *Apámtól, anyámtól jövén*, 31. *Rettegésben a falu*, 32. *Áldott, falusi köd*, 33. *Őszi, forró virág-halmon*, 34. *A hatalmas Tél*. (Megjegyezzük: e ciklusban szereplő 6 vers sorrendje későbbi kiadásokban az első vers helycseréje miatt megváltozik, az első vers utolsó helyre kerül!) A „Rendben van, Úristen” ciklusból: 35. *A Halál pitvarában*, 36. *Rendben van, Úristen*, 37. *Virág-fohász virágok Urához*, 38. *Vezeklő vigadozás zsoltára*, 39. *Szelíd, esti imádság*, 40. *Könyörgés víg halásért*, 41. *Egy avas kérdés*. 42. *Az Uraknak Ura*. Végül az „Egyre hosszabb napok” ciklusból: 43. *Kocsi-út az éjszakában*, 44. *Sírató ember dala*, 45. *A Halál: pirkadat*, 46. *Lelkem szerelmes fattyai*, 47. *Most pedig elnémulunk*. — Ehhez az utolsó ciklushoz sorol — mint 48-ik — az *Öt dal, énekhangra zongorakísérettel*, Op. 16. centrumában álló vers, a Földessy beszámolójában említett, egykor Adytól hallott költemény: *Az ágyam hívogat*.

A versek jelöléséről szólva, megállapíthatjuk, hogy ebben a kötetben tűnik fel Bartók egyik legsajátságosabb jelölése, függőleges (rőt színű) vonal az *első* strófa szegélyén (2., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11. stb.). Mondhatjuk, hogy ez a jelölés az egész kötetre rányomja bélyegét. Úgy véljük, ehhez magyarázat is fűzhető.

Földessy szerint:

„Leggyökeresebb újítása az Ady-lírának: a lírai vers szerkezetének teljes megváltozása. Az Ady előtti lírai költemény, minálunk és legnagyobb részben a külföldi lírában is, csattanós befejezésre, poentre ment... Ezzel szemben Ady nagyon ritkán dolgozik poentre... Ugyanis Adynál a vers-gondolat vagy hangulat energiája a legeslegtöbbször a legelső versszakban a legerősebb s a további versszakok

— ha kerülnek is beléjük újabb motívumok és árnyalatok — legtöbbször továbbhúzásai, körülírásai, kifejtései, vagy kiteljesítései a nagy erővel odavetett első versszaknak . . . És támogathatták az Ady-féle verskezdések a XVI., XVII. századbeli református és kuruc énekek riadószzerű első versszakai is, egyszóval az ősi magyar verstradíció, amelynek külső formáiból is sokat merített Ady Endre.”⁷

Eszerint Bartók eljárását, hogy csak első strófákat jelöl, úgy tekinthetjük, mint az *egész* vers birtokba vételét. A régi típusú magyar népdalok hangsúlyos, magasból indított, creszkedő szerkezete is ugyanezt a jellegzetességet mutatja. Elmondhatjuk tehát, hogy az Ady-verset olvasó Bartók legtermészetesebb mozdulata ez a régi századokban és népdalokban gyökeredző ősi „textus-jelölés”.

A *Szeretném, ha szeretnének* kötet egyes jelzett verseit fekete ceruza is végigszántotta (3., 4., 13., 17., 19., 33., 38., 39.).

Az *Északi ember vagyok* c. vers utolsó strófája kivételes erejű csattanójával Bartókot külön jelölésre készítette.

A kötet mottó-versénél a 2. strófától jelez („Vagyok, mint minden ember: fenség . . .”)

A *Megint Páris felé* 2. strófájának utolsó két sorát aláhúzza: „Oktalan minden ország, / Ha az ember megvénül.”

A *Hágár oltára* II. strófájában a harmadik sort húzza alá („Hosszú ruhában, fehérén, maflán . . .”).

A *Halál pitvarában* 5. strófája első két sorát húzza alá, mellette felkiáltójel: „Nem lehet az rossz valaki, / Akit annyian üttek, téptek . . .”

A *Szeretném, ha szeretnének* kötet Bartók-forgatta példánya a legaprólékosabb vizsgálódásokat is megérdemli, hiszen a Bartók könyvtárában fellelhető Ady-versek leginkább nyítt, sokat forgatott kötete. Közel félszáz jelölésével valószínűleg Bartók legkedvesebb könyveinek egyike volt.

⁷ FÖLDESSY GYULA: *Tanulmányok és élmények* (Bp. 1934. Gergely R. Könyvkereskedése), 134–5. (Az *Ady-költészetének külső és belső formái* c. tanulmányból).

A *Minden-Titkok versei* c. kötet Ady ötödik modern verskötete. Első kiadása Bartók könyvtárában szintén erősen olvasott (a háromféle színnel, duplán, néha triplán jelzett strófák tanúsága szerint talán többször olvasott) példányában maradt fenn. Harminc vers jelölését regisztrálhatjuk (a 75 versből álló gyűjtemény 40 százalékát). A ciklusok közt a legtöbb jelölt vers „A szomorúság titkai”-ból található (tíz vers), ezt követi „A magyarság titkai” ciklus (hat vers); a jelzések száma egyenlően oszlik meg „A dicsőség titka” és „Az Élet-Halál titka” ciklusok között (öt-öt vers), végül „A szerelem titkai” és „Az Isten titkai” ciklust alig képviseli jelölés (három, illetve mindössze egyetlen vers).

A versek a következők:

„Az Isten titkai”-ból 1. *Kain megölte Ábelt.* „A szerelem titkai”-ból 2. *Öreg suhanc vágyakozása*, 3. *Csak látni akarlak*, 4. *Halk, bánatos szökés.* „A szomorúság titkai”-ból 5. *A Nap ravaszkodása*, 6. *Senki élőnek ellensége*, 7. *Akármilyen csúnya életet*, 8. *Az örömtelenség öröme*, 9. *A rém-mesék uhuja*, 10. *A megdétkozott ember*, 11. *Az elmaradt szomorúság*, 12. *Az Éj zsoldára*, 13. *Nagy sírkertet mérünk*, 14. *Jóság síró vágya.* „A magyarság titkai”-ból 15. *Gőzösről az Alföld*, 16. *Hajh, őszi magyarság*, 17. *A márciusi Naphoz*, 18. *Obsitos vitéz nótája*, 19. *Élni, míg élünk*, 20. *Egy templom-alapító dlma.* „A dicsőség titká”-ból 21. *Az öreg szakállas*, 22. *Életem apadó ere*, 23. *Bukdosik a lelke*, 24. *Mert másokért csatáztam*, 25. *Ki elveszti harcdt.* „Az Élet-Halál titká”-ból 26. *A csodák esztendeje*, 27. *Testem, vitéz pajtásom*, 28. *A meghívott Halál*, 29. *Mindent másképpen szeretnék*, 30. *Az életem kertje.*

E kötet inkább kuszált, mint kalligrafált jelzéseinek hullámzása rendszerbe aligha foglalható. Néha egész verseket jelöl (5., 19.), vagy hosszú versek strófáinak zömét (8. — nyolc strófájából hatot, 29. — nyolc strófájából négyet stb.), egyes verseknek viszont csak egyes strófáit emeli ki kettős vonással (29. — az első négy jelzett strófából az első kettőt duplázza;

a 24. első, 18. utolsó, 25. közbülső [negyedik] strófáját jelöli kettősen). Színváltozatok szerint: a piros dominál (1. — 1—2. strófája, 4. — első három sora, 9., 10. és 11. versek első strófája), a kék is szerephez jut (2. — 1. strófa; 26. — 3. strófa; 28. — 1 — 2. strófa), egyszerre vagy külön piros és kék: 3. — 1—3. strófa, 24. — 1. strófa, 25. — 4. strófa, azonban a korábban említett 29. négy strófája így alakul: 1—2. piros, 1—4. kék! Fekete (illetve szürke) ceruzavonások találhatóak a 6-nál: 1—2. piros után a 8. strófa fekete és piros; a 8-nál: 1—3. piros után a 4—6. strófa fekete vonással jelzett.

Sorok kiemelései aláhúzással, illetve egyéb jellegzetességek:

- 7.: 3. strófához kérdőjel.
 15.: 2. strófa utolsó sora aláhúzva („Óvakodva vigyáznak”).
 17.: 17—18. sor aláhúzva („Verje meg, verje meg, ha van verő Isten, / Aki csak egy kicsit ósdit akar itten”).
 18.: Kettősen jelölt utolsó strófa utolsó sora aláhúzva is („De én állok félre”).
 20.: E vers végéhez írta Bartók a már említett sort: „Lásd: Sirni, sirni (Vér és arany)”
 21.: E vers címéhez ezt írta: „(Kis József?)”
 27.: 4. strófa 1—2. sorát aláhúzta („Hiszen nem is az Élet nagy szó, / De az élet bús megérezése”).
 30.: 30.: Az első kiadásban a harmadik strófa utolsó sorában kiesett egy betű: Szemeik . . . „ingyen kíván[ják az Őszt is”. Bartók kipróbálja a „kívánták” és a „kívánják” változatot. A későbbi kiadásokban a megoldás: „kívánnák”.
 (Megjegyezzük: az előző Ady-kötet *Hidba hideg a Hold* c. versében [1. strófa 6. sorában] „A sokféle Időnek egye” is sajtóhiba, Bartók kérdőjele jogos. A későbbi kiadásokban „A sokféle Időnek egye” olvasható.)

★

A Minden-Titkok verseivel zárul Bartók glosszákkal, ceruzavonásokkal kísért ismerkedése Ady költészetével. *A menekülő Élet* c., 1912 januárjában megjelent kötet hiányzik Bartók könyvtárában. *A Magunk szerelme* 1913 márciusából és a *Ki látott engem?* 1914 februárjából megvan, de semmiféle ceruzanyom sem található bennük. Az *Így is történhetik* c. no-

gyűjtemény (1910-ből) szintén jelöletlen. A *halottak élén* és *Az utolsó hajók* kötete hiányzik.

Ady 1911-ben megjelent tanulmánykötete azonban, Bartók több mint egy tucat jelölésével, a verskötetekből alkotható érdeklődése képét kiegészíti. E *Vallomások és tanulmányok* c. kötet négy legfontosabb írását olvasta Bartók ceruza-szántó figyelemmel: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, *A magyar Pimodán*, *Portus Herculis Monoeci* és *Petőfi nem alkuszik*.

Az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* c. tanulmányában Ady felsorolja, mi mindent adott Erdély a magyarságnak. Egy mondatában Bartók néhány szót aláhúzott, az egész mondatot idézzük, Bartók aláhúzásának kurzív kiemelésével:

„... Itt terem az első asszonyíró [Bethlen Kata], azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy *nekünk futni kell a germántól, s nyugatabbra* menni eszmeházasodások céljából, és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra.”

Az aláhúzott rész mellett a margón felkiáltójelet is látunk. Még ennek a bekezdésnek vége felé Bartók újabb aláhúzása látható, a bekezdést végig idézzük:

„Nem elég, ha vannak Apácai Csere Jánosok, ha nem mély a néplélek, hiába dobjuk bele a métermázsás követ is, nem fröccsen fel a víz egy méternyire sem. Csakugyan mi vagyunk azok, akiknek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szenzibilitásából? Erdély mást bizonyít, próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet.”

A magyar Pimodánban (a párizsi Hotel de Lausun — Gautier, Baudelaire mákonyos tanyája — honi transzpozíciójában) Bartók sűrű jelöléseit látjuk. Amikor Csokonai Vitéz Mihályról van szó, Bartók ezeket húzza alá:

„... A verseinket nem olvassák, nem látják; s ha látják, nem értik, s *ha megértik, jaj nekünk, mert ekkor nem értették meg még csak igazán*... Lilla, mint mindig, szeleburdi, rossz, megunható, kevés vagy elérhetetlen, *hozzánk jön feleségül vagy máshoz megy*...” „... Azután tovább töprengtem, s valami aféle lyukadtam ki: hogy valóban régi atavisztikus mérgek eredménye lehet a zseni... Hanem az alkohol okvetlenül éppen olyan végzetes bűne volt az embernek, ez bizonyos,

mint a csók, melyet mégse úgy eszközölnék a gerlék, mint mi. Ahogy nőtt a majom vagy micsoda őseinknek szellemi befogadó talentuma, úgy nőtt a félelmük a betegségekől, haláltól, kétségől és bánattól. Ez vitte az embert a szerelmi raffinement-ok s mesterséges mámorok kigondolásra . . .”

Nietzschéhez kapcsolódva írja le Ady e tanulmányában azt a két mondatot, amelyet Bartók egészében aláhúz:

„. . . S az alkoholos zseni vagy zseniféle — e teória értelmében — kénytelen újat mondani akkor is amikor talán nem akar. Elvész hatalma a szótár-szavak fölött, pathológikus kényszer, parancs olyan logikai buk-fencre bírják, hogy önmaga elszédül, ha leírta, ha olvasta, hogy milyen újat és igazat írt le.”

A Bartók-aláhúzta sorok a zseni Ady alkotói lélektanához szolgáltatnak fontos mozzanatokat — úgy tűnik, hogy Bartók e sorokban kulcsot lelt saját zenei újító munkájának, zenei ihletének titkaihoz is. Nem sokkal később Bartók Adynak ebben a gondolatmenetében jelöl:

„Szeretnék aggodalom nélkül idézni egy új magyar poétából is, akiben az én igazságom hevesebben és bátrabban dolgozott. Ezt talán meg is teszem: »kik rátermettek messisi sorsra, belesúltak mámorba, alkoholba«, — ami legalábbis jellemző. Mert magyar poéta mondta . . .”

(Ady keserű humorral a *Még egyszer* [Nagyvárad, 1903.] verseskötetének *Áldomás* c., még 1900 nyarán, 22 éves korában írt verséből, tehát saját ifjabb énjéből idéz!) Néhány lappal tovább újabb ceruzajel a következő gondolatmenetnél:

„. . . Ördög és pokol, de főképpen kedves kortársaim összefogtak fiatalságom és hiúságom ellen. Hiszen jól dolgoztak: távoztam minden helyről, elsőről, másodikról és harmadikról, messze élek, nem is élek. De ama halottak közül való vagyok, akivel számolniuk kellett az élőknek, mert nem a kenyerüket veszem el. A nyugalmukat veszélyeztetem, a hitüket s ezenfelül a cinizmusukat . . .”

Bartók félrehúzódsa a zenei közéletől ezekben az időkben történt, elképzelhetjük, mennyire rokonnak érezte ezeket a sorokat. További aláhúzása egy mondatban két szó kiemelés:

„. . . És sok szabad annak, aki megjárta az ő hitével, aki félreállott a törekvők útjából s akinek bár még el se érte negyvenedik életévét, már memoárokat kell írnia.”

A kiemelt részhez Bartók lapszélre jegyezte Cellini nevét, és ezzel a híres firenzei szobrász és író Önéletrajzát is megidézi. Újabb aláhúzás a következő gondolatmenetnél:

„Herodes, az új Herodes, nem öletett le sok száz kisdedet: egyenesen reámhibázott. Én vártam, hogy valaki segítségemre fog sietni, végre sem maga az ügy, sem a halál nem egy emberé, de hiába vártam, úgy buktam el, hogy egy-két passzív szamaritánuson kívül még észre se vette senki.”

És még egy utolsó jelölés (részben oldalt húzott ceruzavonással, az utolsó mondat azonban aláhúzással kiemelt):

„... Egy piros kancsó áll előttem: már csak a fenekén ül két-három kis pohárnyi bor. Ez a kancsó nem is ígért többet... De az étellel... másképpen szerződünk... Jó, én, ha időm, erőm és szeszélyem van rá, megkeresem a magyar törvényszerűséget magamnak, s megépítem a magyar Pimodánt. De én utánam jöhetnek még jobb-hiszemű, még ártatlanabb, s magukon segíteni sehogy se tudó legények. Itt, e földön, hol élünk s halnunk kell, minden csak rosszabbul lesz, mint ma van...”

A *Portus Herculis Monoeciben* (a pénzsóvár, életsóvár emberiséget Dosztojevszkij-szerű irracionálissal megidéző monacói meditációban) Bartók csak egy mondatot húzott alá:

„... *Benyargalunk fekete paripákkal a fehér, úttalan életbe, mert fehér az élet és úttalan és az utat csak akkor látjuk feketélni, midőn utolsót buzog az agyunk.*”

A *Petőfi nem alkuszikban* két részletet emelt ki:

„... *Ha Kossuth akkor nem kívánt volna kedves barátságban maradni a Habsburgokkal, a kortárs Csák Mátyékkal, a cifraruhás nagypapokkal, ma nem itt tartanánk bizony. Az a lekicsinyelt ifjú ember, az a Petőfi Sándor, az a zenebonás népköltő tízmillió embernél tisztábban látott, jobban látott.*”

„... *Különben nemcsak Magyarországon, de széles mai kultúránkban, a mértékletességet és a mérsékletességet az érzés és elme impotensei sújták erényé.*”

Az első idézet mellett Bartók kérdőjelét látjuk a margón.

Ady tanulmánykötete *A Minden-Titkok verseit* követően jelent meg Ady 1905–1910 tájt írt elmélkedéseivel. Előszava szerint bizonyos értelemben ezekhez a versekhez kapcsoló-

dik (Ady velük is „a titkok fellegvárát akarta megostromolni”). És tudjuk, hogy Ady tanulmányai, akárcsak elbeszélései és publicisztikai írásai, esetenként egy-egy versének gondolati csíráit, tematikus anyagát is tartalmazzák. Mert ezek a prózai írások is végeredményben az Ady-versek élményvilágának asszociációs rendszerébe tartoznak.

★

A motívum-körökre — amelyeket Földessy Gyula dolgozott ki,⁸ elsőnek teremtve dantei rendet Ady költői életművében — érdemes figyelniük: ezek ismeretében Bartók egyes jelölései élesebb kontúrt kapnak és rádiuszukban is tágulnak (a Bartók könyvtárából hiányzó Ady-verskötetek egyes verseihez is elvezethetnek).

Egyszerű példa:

Fokozottan kiemelt, kékkkel-pirossal jelölt vers az *Új versek* c. kötet „A magyar Ugaron” ciklusából az *Ének a porban* (10.) költemény. E vers keserű kacajú „zarathusztrai” motívumához kapcsolódik Földessy szerint *A lelkek temetője* (14.) és a *Vér és arany* c. kötetben *A magyar Messiások* is. Mit látunk? Ezek a versek szintén a Bartók kijelölt versek közt találhatóak!

Még egy példa, kissé bonyolultabb, amelyhez azonban fontos következtetést is fűzhetünk:

A Minden-Titkok versei „szomorúság” ciklusában foglal helyet az *Akármilyen csúnya életet* (7.) c. vers, amelynek harmadik — jelölt — strófája mellett ott látjuk Bartók kalligrafikus nagy kérdőjelét. A problematikus strófa így hangzik: „Akárhogyan, de el nem múlni, / Akárhogyan, de létezni még, / Inkább feledten megfakulni, / Mint egy ragyogó, szép Halál / Dicsőséges karjába hullni.” Földessy szerint: „... az e kötetben levő *A meghívott Halál*ból [28.] következtethetjük, Ady itt a «halálok fejedelmére», az önszántából vállalt élettől-való megválásra gondol...” Felütve a Bartók-olvasta kötet „Élet-Halál titka” ciklusában található költeményt, meglepődhe-

⁸ FÖLDESSY GYULA: *Ady minden Titkai. Ady-kommentárok*. Bp. Athenacum, 1949. 31. 118, 30. 69. lapok.

tünk: ez a vers szintén a glosszált anyaghoz sorol, két strófája előtt ott látjuk Bartók kék ceruzajelét! A megjelölt rész így hangzik: „Ha akarom, két óra múlva / Halott lesz egy szünetlen elme / S hódolattal lépi át küszöböm / Minden halálok fejedelme: / A meghívott Halál. // Póri, kicsi halálok helyett / Jönne pompával és bíborban: / Még fehér papíralarcot visel / Álomhozó hús grammnyi porban / Itt, az asztalomon.”

Csak aki tudja, hogy Bartók egy időben — bár inkább macacsul visszatérő szóbeszéd szerint — mennyit foglalkozott az öngyilkosság gondolatával, riadtan eszmél újabb bizonyítékokra az Ady-verskötetek glosszáiban. Még Bartók kalligrafikus kérdőjelére is élesebb fény vetül!

A motívum-körök vizsgálata ez alkalommal nemcsak egyes versek korrespondenciáihoz, pontosabb értelmezéseihez vezethet el, hanem a Bartók könyvtárában meglevő kötetek nem jelölt verseihez is utat törhetünk. Végül eljuthatunk a Bartók könyvtárából hiányzó kötetek verseihez is!

Az *Új versek* „Léda asszony zsoltárai” közt a *Várnak reánk Délen* erősen jelölt vers. Azonos motívum-körbe tartozik, megfelelője, a „Szűz ormok vándora” ciklusban a *Temetés a tengeren* c. költemény. Ez ugyan nincs a Bartók-jelölt versek közt, de mint „jelöletlen” verset is, Bartókhoz közelálló költeményként kezelhetjük. (Bartók maga jogosít fel erre az *Egy templom-alapító álma* c. vershez fűzött utalásával — egy olyan rokon versre, amelyet jelöletlenül hagyott a kötetben.)

A *Holnap élébe* c. verset — tudjuk — Bartók kivételes figyelemmel olvasta. E vers rokonait az Ady-kutatás *A halottak élén* kötetben és a posztumusz „utolsó hajók”-ban fedezi fel, Ady háborús éveiben — 1914–1917 közt — írt verseiben. Első megjelenéseik sorrendjében: a *Tegnapi tegnap siratása*, a *Tegnapba élni bele*, az *Ember az embertelenségben* és a *Véresre zúzott homlokkal* c. költeményekben. Ezek az asszociációrendszer nagy körén futó távoli versek felidézik a Bartók könyvtárából hiányzó, komor utolsó Ady-kötetek hangulatát is.

✱

Izgatja a fantáziát, és vissza-visszatérő kérdés, Ady és Bartók ismerték-e egymást, legalábbis találkoztak-e valaha?

Egy találkozásukról Márffy Ödön emlékezett meg az ötvenes évek derekán. Eszerint a kor két nagy géniusza a *Nyolcak* festőcsoport egyik tárlatán ismerkedett meg. Márffy tanúskodik róla, hogy ő hozta őket össze, kettőjük kezét ő tette egymásba. Márffy visszaemlékezéseit később Horváth Béla foglalta írásba,⁹ ebből megtudjuk, hogy Bartókot Berény hívta meg a kiállításra, Márffy pedig Adyt. „Csak szorongatták egymás kezét s néhány banális szót váltottak . . . Keveset beszéltek, inkább csak nézték egymást.” Mindez pillanatokig tartott: Márffy szerint hullámmó embergyűri közepette történt az esemény. Egy másik kommentár megőrzi számunkra e találkozás egyik állítólagos mondatát. Ady — Bartók külsejére célozva — megjegyezte volna: „Nagyobbnak képzeltem!” Az a vélekedés azonban, hogy „Bartók nem testi alakjára értelmezte a jellemzést, hanem való értékére s nagyon fájt még sokáig a költő véleménye”¹⁰ — így nem állja meg a helyét. De Bartók talán valóban mondhatta egyszer, később, ördögi malíciával, hogy bezzeg Ady őt nagyobbnak képzelte! Esetleg így mégis lehet valami reális mag a kissé érzelmesre sikerült kommentárban.

Fontosabb, hogy a *Nyolcak* melyik kiállításán történt ez a találkozás?

A *Nyolc*knak mindössze három tárlata volt. Ezek közül kell választani.

Első kiállításuk — *Új képek* címmel — 1909. december 30—31 és 1910. január 14 közt zajlott le (december 30-án volt a sajtóbemutató, 31-én az ünnepélyes megnyitás). Bartók az év végét Párizsban töltötte, az újév első napjaiban indult haza. (Egy képeslapját 1910. január 5-én már Münchenből postázza, egy másik levelét négy nappal később Budapestről küldi — tehát hazaérkezett.) Odakint a *Nyolcak* egyik vezéralakja, Berény Róbert is felbukkan Bartók párizsi ismerősei

⁹ Jelenkor 1961. dec. 715—9.

¹⁰ Élet és Irodalom 1958. márc. 28.

közt, aki nyilván felhívta figyelmét a kiállításra. Bartók tehát feltételezhetően megnézte a kiállítást. De találkozhatott-e ott Adyval? Mert Ady éppen ellenkezőleg: kifelé tart Párizsba, ötödik párizsi útjára készül. Sajnos, a dokumentumok nem elég világosak. 1909. december 7-i levelében azt írja Ady: „várom mindennap, hogy a doktoraim megengedik az utazást . . . Avval biztatnak, hogy 5–6 nap múlva talán már kibírok egy utat . . .”¹¹ Legközelebbi levele Párizsból 1910. január 11-én kelt. Nem tudjuk, mikor indult útnak, valószínű azonban, hogy a kiállítás első napjaiban még itthon volt, tehát ellátogathatott a Nagymező utcai „Könyves Kálmán”-ba. Papp Viktor közlése szerint: „Ady is figyelte Bartók útját. A Nyolcak 1910-es kiállításán személyesen is találkoztak.”¹² Mégsem bizonyos, hogy megtörtént-e itt és ez alkalommal a nevezetes találkozás.

A második kiállítás — „Nyolcak” néven az első — 1911. április 28–29-én nyílt meg a Nemzeti Szalonban, és május 25-ig tartott. E kiállítás alkalmával május 18-án a Nemzeti Szalonban hangversenyt rendeztek Bartók, Kodály és Weiner műveiből. Bartók négy siratóéneke és három burleszkje — legalábbis részben — ez alkalomra komponált zongoradarab. A második burleszk (*Kicsit ázottan . . .*) kottáján a dátum — 1911 május — ezekre az időkre utal. A zongoradarabokat maga Bartók adta elő. Közreműködött ezenkívül Kodály csellóra és zongorára írt szonátájának előadásában is; csellón Kerpely Jenő játszott. — Bartók tehát teljes jelentőségében jelen van ezen a tárlaton. De hol van Ady Endre? — Egy április 28-án — éppen a kiállítás sajtóbemutatójának napján — postázott, Lédához írt levelében betegségéről ír:

„. . . *sehova se járok . . .* Olyan agorafóbiám van, hogy egy nyilvános helyre, kávéházba, vagy akárhova ha belépnék, elájulnék . . . Az én tervem, mihelyt (4–5 nap) a Nyugat ad valami pénzt, megyek Párisba . . .”

¹¹ *Ady Endre válogatott levelei.* (1956), 311.

¹² BODNÁR GYÖRGY: *Bartók és a Nyugat-mozgalom.* Élet és Irodalom 1961. szept. 30.

(Május 10-én már Bécsből jelentkezik, 13-án már Párizsban van.) A Nyolcak kiállításának megnyitásán — levelének hangulata szerint — nem volt jelen, néhány nap múlva pedig hetedik párizsi útjára indult. A Bartókkal való találkozásra ekkor nem kerülhetett sor.

A Nyolcak harmadik — ezen a néven második — és egyben utolsó hazai seregszemléjére szintén a Nemzeti Szalonban került sor, 1912. november 14—15 és december 8 között. Márffy Ödön emlékezései, írásba foglalt közlései és művészettörténészek — Szíj Béla, Passuth Krisztina — vélekedései alapján inkább erre a kiállításra tesszük Bartók és Ady találkozásának lehetőségét. Az utazási lázaktól mentes Adyt most Márffy könnyebben elvihette erre a kiállításra, Bartók pedig Berény hívására ismét csak megjelenhetett.

Feltételezhetjük, hogy ekkor merült fel a Bartók-portré megfestésének gondolata is; a képet Berény Róbert — a *Nyolcak* festőcsoport talán legnyugtalanabb szellemű újítója — el is készítette 1913 tavaszán. Ez a kép — avatott méltatója szerint — a „Bartók zenei koncepcióját legjobban megközelítő festmény s a XX. századi magyar portréfestészet egyik gyöngyszeme”.¹³ A képet a Művészház 1913 május 4-én megnyitott nemzetközi posztimpreszionista tárlatán állították ki, ezen a kiállításon szerepelt — nagy nemzetközi nevek közt — a Nyolcak csaknem teljes gárdája és mindazok a magyar piktorok, akik átvették a Nyolcak konstruktív stílusát.

Legújabbán — már e tanulmány nyomdába adása után — került nyilvánosságra egy eddig ismeretlen Bartók-levél,¹⁴ amely szerint Bartók és Ady esetleg már 1909 november 27-én, a Beretvás Hugó rendezésében megtartott Ady-esten találko-

¹³ SZÍJ BÉLA: *Berény Róbert—Bartók Béla*. Művészet 1961/6.

¹⁴ GÁBOR MIKLOS — SCHEIBER SÁNDOR: *Ady Endre 1909-es budapesti előadástje*. — *Ady levelei Beretvás Hugóhoz*. — Irodalomtörténeti Közlemények 1977/1. 102. (facsimile)

hatott volna egymással. Levelében Bartók megköszöni Beretvásnak a meghívást és ezt írja;

„... Sajnos nem egészen bizonyos, elmehetek-e a hangversenynek legalább második felére, mert a zeneakadémián u. n. házi hangverseny van, melyen egy tanítványom játszik s melyet meghallgatni hivatalbeli kötelességem. De lehetséges, hogy az est közepén mégis átmehegtem a Royalba. . .”

E levél szerint Bartók a nevezetes esten — legalábbis annak második felében — feltételezhetőleg jelen lehetett és már ez alkalommal megismerkedett Ady költészetével. És talán magával Adyval is?

DEMÉNY JÁNOS

A TANULMÁNY EGYES RÉSZEINEK ELSŐ FOGALMAZÁSAI

ADY és BARTÓK találkozásáról a PASSUTH KRISZTINA: *A Nyolcok festészete* c. (Budapest, 1967. Corvina) könyvéhez fűzött kommentárookban van szó:

Széljegyzetek egy könyvhöz. — Ady és Bartók találkozása. Kortárs 1969/6.

BARTÓK könyvtára ADY-versköteteinek felülvizsgálatáról először egy svéd nyelven megírt interjú ad számot:

ULLA-BRITT EDBERG: „*Ungerns Apollinaire — bibel för Bela Bartók.*” Svenska Dagbladet 1970. november 24. (A lap ADY ENDRE és BARTÓK BÉLA egymás mellé helyezett, összeillő fényképét is közli.)

A verskötetek jelöléseiről részletesebben első ízben magyar zenei szaklapban olvashatunk:

Bartók találkozása Adyval (Bartók könyvtárának Ady-kötetei). Magyar Zene 1971/1.

Ugyanez németül:

Ady-Gedichtbände in Bartóks Bibliothek. (International Musicological Conference in Commemoration of Béla Bartók 1971. Edited by JÓZSEF ÚJFALUSSY and JÁNOS BREUER. Editio Musica Budapest 1972., S. III — 120).

A tanulmánykötethez fűzött jelölések külön cikkben:

Ady-tanulmánykötet Bartók-könyvtárban. Muzsika 1971/3.

Jelen tanulmány az MTA Bartók Archivumában őrzött Ady-kötetek 1975/1976. években történt újabb, részletesebb felülvizsgálatának eredményeit foglalja össze.